

Professionaalisen tiedon käytön vaarat

Markku Lehto

16.11.11

Tarkoitus on puhua seuraavista asioista

- Mitä tarkoitetaan professionalismilla
- Ammattietiikan tila ja muutospaineet
- Markkinamekanismi ja ammattietiikka – tulevaisuudenkuvia

Professio perustuu tiedon käyttöön

- Jos hyödykkeen tarjoaminen edellyttää **osaamista ja sitoutumista velvoitteisiin**, joiden väärin käyttämisestä seuraa merkittävää ja vaikeasti korjattavaa haittaa, tarjoajille asetetaan **erityisvaatimuksia**
- Perusteena voi olla asiakkaan (lääkäri) tai käyttäjien (sähkömies) taikka koko yhteiskunnan (poliisi) **turvallisuuden** takaaminen
- **Professionalismi** ei liene kunnan suomea, mutta sitä käytetään
- Yleensä se viittaa **tiedon ja myös arvojen** merkittävään rooliin vaihdantasuhteessa (ei vain valtasuhteeseen tai tekniseen osaamiseen kuten johtojen kytkemiseen tai järjestyksen pitoon)

Professio ja ammattietiikka

- Profession noudattamat arvot perustuvat pitkälti ammattietiikkaan
- Ammattietiikka yhdistää tiedon ("on") toimintaan muutoksen aikaan saamiseksi ("pitäisi olla")
- Yhdistäminen on periaatteessa ongelmaton: tiedetään missä ollaan (sairaus), mihin pitäisi päästä (terveys) ja miten siihen päästään (lääke).
- Tosiasiassa vaikutusketju (on-pitäisi olla) on monipolvinen ja vaihtoehtoja on paljon (edistetään, ehkäistään, hoidetaan, kuntoutetaan, saatetaan ja miten se missäkin vaiheessa tehdään)
- Etiikan tavoitteena on tehdä valinnat näkyviksi ja antaa niiden tekemisen eväitä

Lähtötilanne

- Suomalaisessa sosiaali- ja terveydenhuollossa vallitsee kohtalaisen hyvä tilanne
- Palvelun tuottajiin luotetaan
- Ammattilaisia arvostetaan
- Mutta...
- Muutokset tulevat hitaasti ja huomaamatta
- Sen takia kannattaa olla valveilla

Professionaalisen tiedon käytön vaarat

- Ulkopuolisen on vaikea arvioida professionaalisen tiedon käytön asianmukaisuutta ja riittävyttä
- Professio arvioi itseään; tarkasteleeko se silloin kysymystä ”entä jos läheiseni olisi ollut hänen potilaanaan” vai ”miltä tuntuisi, jos olisin itse hänen asemassaan”
- Ammattietiikkaa koskevat ohjeet antavat arvioinnin kriteereitä, mutta ei-tietoiset voimat ohjaavat myös ammattilaista
- Ammattietiikan vaarat saattavat olla myös hoitoa edeltävissä ja sen jälkeisissä valinnoissa – keskitytäänkö omalle mukavuusalueelle, edistetäänkö terveyttä, otetaanko vastuu koko hoitoprosessista
- Tietoa voidaan käyttää väärin myös edellyttämällä ammattilaiselta tarpeettomia toimia muualla syntyvien ongelmien estämiseksi (esimerkiksi sairauspoissaolotodistukset)

Ammattietiikka elää yhteiskunnan yleisessä eetoksessa

- Yhteiskunnan yleinen eettinen tila heijastuu ammattietiikkaan – arvot muuttuvat osana kansainvälistyvää vuorovaikutusta
- Korruptoituneen yhteiskunnan ammattilaisetkin ovat korruptoituneita, tässä suhteessa asiat ovat kohtalaisen hyvin moneen muuhun maahan verrattuna
- Ahneuden ja sosiaalisen vastuun väheksymisen levitessä ajattelutapana, se koskettaa myös ammattilaisia
- Eettistä keskustelua käydään etiikan nimellä vain ääri-ilmiöistä
- Etiikan epäillään muuttuvan politiikaksi, jos siirrytään toiminnan edellytyksiä ja linjauksia koskeviin valintoihin
- Esimerkiksi terveydentilan eriarvoisuus on pitkään ollut tiedossa ja siitä keskustellaan, mutta sitä ei pidetä eettisenä keskusteluna eikä sen katsota koskettavan ammattietiikkaa

Etiikka nojaa tietoon nykytilasta ja etenee kysymällä

- Olisi suotavaa, että keskusteltaisiin yleisemminkin yhteiskunnassa ja samalla sosiaali- ja terveydenhuollossa vallitsevasta etiikasta
- Silloin on keskusteltava jako- ja kannustinkriteereistä, siitä jaetaanko voimavarat oikein ja ovatko toiminnan kannustimet oikein asetettuja
- Onko ammattitiedon käytölle annettu oikean kokoinen tila toimia ja onko toiminnan säännöt asetettu oikein
- ”Oikein”-kysymykseen ei ole oikeaa vastausta, mutta on paljon epäjohtonmukaisia vastauksia
- Tiedon rooli tulee esille tilanteen kuvauksessa ja vastattaessa kysymykseen miksi: miksi juuri tässä kohdassa tingitään tavoitteesta, miksi ei käytetä vaikuttavinta keinoa, miksi ei haluta käyttää eriarvoisuutta kaventavaa keinoa.

Mikä korostaa ammattietiikan tarvetta

- Tiedon määrä lisääntyy, ammattilaisen on oltava tehtäviensä tasalla (tiedon hankkimisvaatimus)
- Vuorovaikutustavat uudistuvat (itseanalyysivaatimus)
- Erikoistuminen, kukaan ei hallitse kaikkea (kollegan ja asiakkaan taitojen huomioon ottamisen vaatimus)
- Tieto on valtaa, vaikuttamismahdollisuudet kasvavat, (tiedon soveltamismahdollisuuksien ymmärtämis- ja rajaamisvaatimus)
- Kansalaisilla yhä parempi pääsy ammattitiedon äärelle (asiakas/potilas resurssina)
- Kilpailevat tavoitteet houkuttelevat ammattilaista, markkinatalouden ote voimistuu (oman edun rajoittamisvaatimus)

Markkinatalouden hyrrä

Ehdot

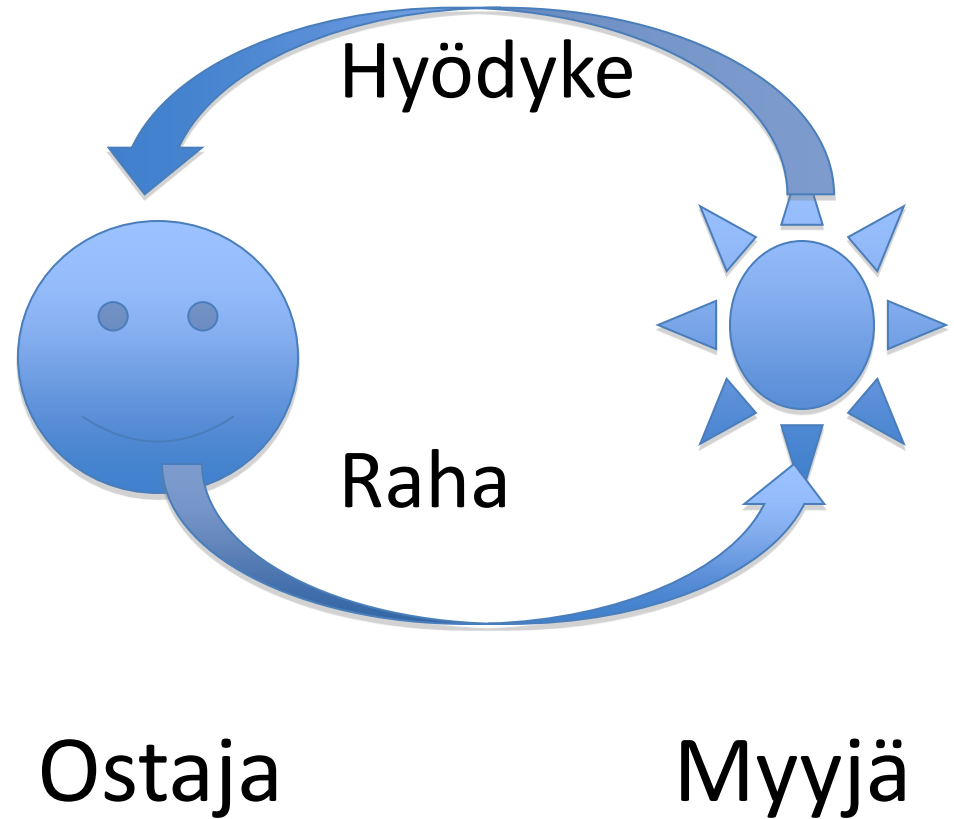
Monta toimijaa,
kilpailevia tarjouksia

Ostaja ja myyjä
tavoittelevat omaa
etuaan

Ostajalla on rahaa

Virheet voidaan korjata

Tasavertaiset tiedot

Markkinoiden ongelma: tieto jakautuu epätasaisesti

- Yleensä myyjä tuntee hyödykkeen paremmin kuin ostaja – kestääkö etiikka
- Rahoittaja jää seuraajan rooliin – uhkana moraalirapautuma
- Asiakas/potilas tuntee asiansa paremmin – luottamus vaakalaudalla

Miten puututaan epätasapainoon

- Parannetaan ostajan osaamista – koulutus, ohjaus, neuvonta, tiedotus, avoin tiedonvälitys
- Korostetaan ammattietiikkaa perus- ja täydennyskoulutuksessa
- Vähennetään asiakkaan houkuttimia väärän tiedon kertomiseen
- Sädellään markkinoinnin keinoja, mitä ja miten on ilmoitettava, hinnoiteltava ja osattava
- Asetetaan rahoitukselle katto/ lisätään omavastuuta
- Lisätään valvontaa: etukäteinen valvonta kuten luvat tai jälkikäteinen kuten valitusten käsittely
- Helpotetaan hoitovirheiden käsittelyä

Jännitteitä kuitenkin jää

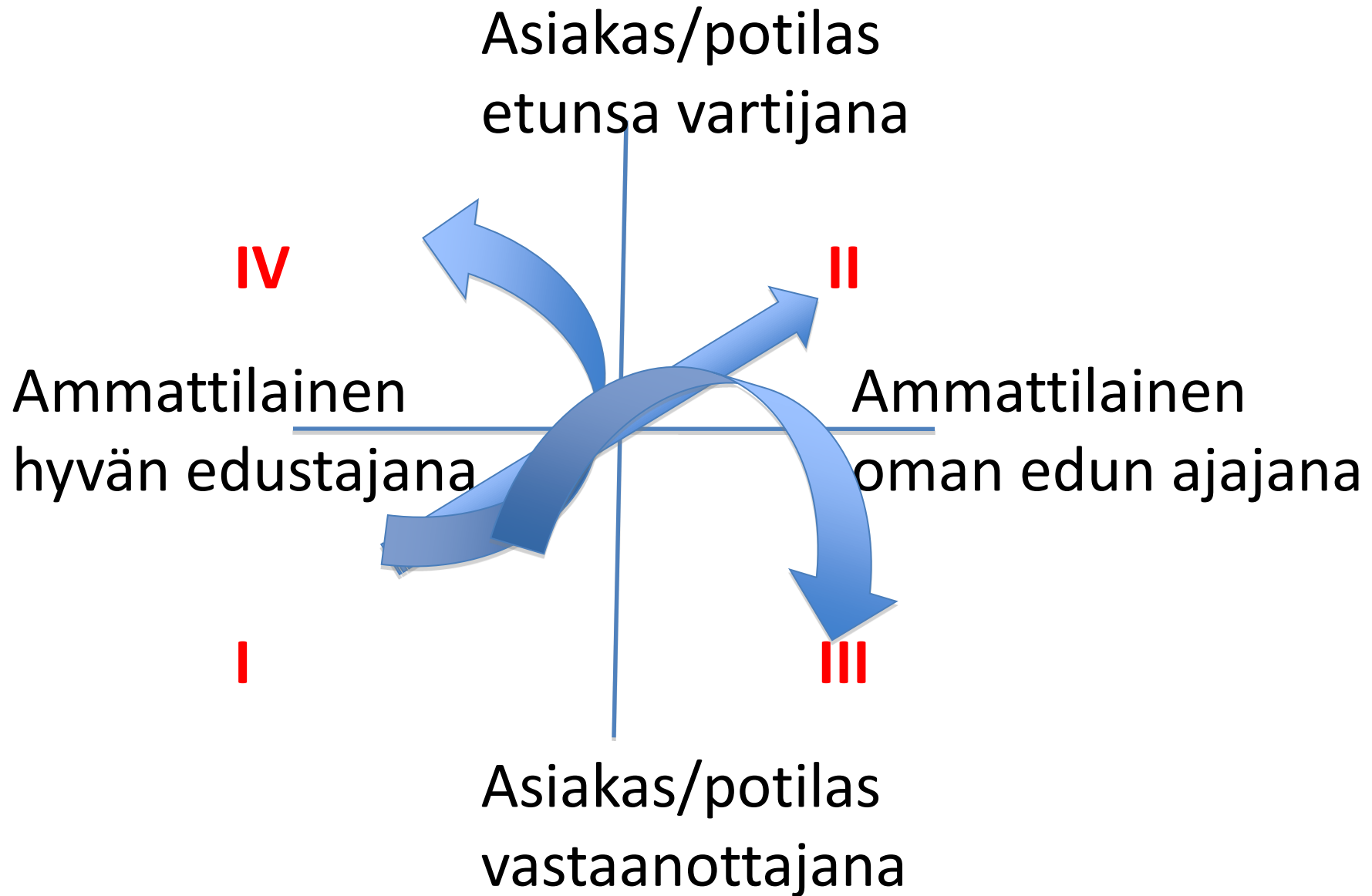
- Tiedon määrä kasvaa jyrkästi
- Ammatillaiset erikoistuvat
- Toiminnan rytmi kiihtyy (tuottavuus nousee)
- Hyvinvointivaltion ote lipsuu
- Markkinat tulevat
- Korostetaan asiakaslähtöisyyttä
- Ihminen on edelleen kokonaisuus
- Ihmisen muutoskestolla on rajansa
- Eriarvoisuus ja huonosuaisuus maan tapana
- Asiakkaat eivät ole valmiita

Tulevaisuuden suuntia: kaksi ulottuvuutta, neljä vaihtoehtoa

- Perusasetelmana on ollut
- a) ammattilaisen asettuminen potilaan ja asiakkaan asemaan/edun hoitajaksi
- b) asiakkaan/potilaan kuuliaisuus vastaanottajana (itse määrämisoikeus on)
- Tästä voidaan edetä kolmeen eri suuntaan, joissa ammattilaisen ja asiakkaan/potilaan rooli muuttuu

Neljä kriteeriä

- Vaihtoehtoja tarkastellaan neljän kriteerin pohjalta:
- Hoida yksilöä tavalla, joka sopii yleiseksi säännöksi (jota voidaan soveltaa myös läheisiisi) (universalismi)
- Toimi tavalla, joka tuottaa eniten terveyshyötyä ja toimintakykyä (vaikuttavuus)
- Kanna vastuu tasa-arvon toteutumisesta
- Toimi tavalla, joka parhaiten edistää ihmisten kykyä hallita elämäänsä (omavoimaisuus)

I Ammattilainen hyvän edustajana ja asiakas/potilas vastaanottajana

- Hyvinvointivaltiolle ominainen tapa ajatella:
- Valtio/kunta ja sen edushenkilöinä ammattilaiset kuten lääkärit ja opettajat tavoittelevat asiakkaan etua ja yleistä hyvää (universaalisuusperiaate)
- Julkinen valta vastaa palvelujen mitoituksesta ja palvelurakenteesta sekä ammattilaisten koulutuksesta ja ammattitaidon valvonnasta
- Ihmiset ovat vastaanottajia ja heitä pitää varjella vaaroilta, huolehtia ja opastaa
- ”Kansankynttilät”, ”Mato-Allit” ja 7/24 kunnanlääkärit

Tehokkuuskritiikki

- Markkinatalouden voimistuessa vanhaa hyvinvointimallia on ryhdytty kritisoimaan:
- Ammattilaisten epäillään toimivan tehottomasti eikä asiakkaan toivomuksia oteta huomioon
- Panoksesta ei saada toivottua ja saatavissa olevaa terveyshyötyä
- Toiminta on järjestelmälähtöistä, kehitellään normeja hallinnollisista eikä asiakkaiden tarpeista käsin
- Tasa-arvokaan ei toteudu, niukkuus ei jakaudu oikeudenmukaisesti
- Profiitit tavoittelevat omaa etuaan: ”Kello yks, hyvästi Hyks”

II Asiakas/potilas ja ammattilainen kumpikin oman edun vartijana

- Vastauksena on esitetty markkinataloudelle ominainen tapa ajatella: markkinat ovat kaikille avoimena ammattitaitovaatimuksen täyttävälle, asiakas voi valita
- Palvelu paranee, kun on vaihtoehtoja; asiakkaat valitsevat kokemuksen perusteella parhaita, huonot putoavat pois pelistä
- Toiminta on tehokkaampaa kilpailun ansiosta, toiminta organisoidaan ja mitoitetaan järkevästi
- Asiakkaat/potilaat voivat hankkia tietoja tuottajista ja arvioida palvelujen sisältöä

Taloudellisuuskritiikki

- Ammattietikassa väistyy asiakkaan ja varsinkin yleisen edun huomioon ottaminen, huomio kohdistuu tapausmääriin, pitkäjänteinen kansanterveystyö jää unohduksiin
- Kustannukset karkaavat käsistä: asiakkaalle ja ammattilaiselle syntyy houkutus hyötyä rahoittajan kustannuksella (moral hazard)
- Ei saada toivottua koko väestöä koskevaa terveyshyötyä
- Kysyntää lisätään tarjoamalla asiakkaille yksipuolista informaatiota

I, II ja III Yhdistelmä

- Kehitys näyttää kulkevan tilanteeseen, jossa kummankin mallin ominaisuudet yhdistyvät:
- Syntyy varakkaille tarkoitettuja hyvinvointipalveluja, jotka sisältävät paljon muutakin kuin välttämättömän palvelun
- On edelleen tavanomaisia yksityisellä pohjalla olevia palveluja
- Työterveyshuollon palveluja tarjotaan työssä käyville
- Rahapula värittää yhä voimakkaammin kuntien vastuulla olevia palveluja
- Yksityinen palvelutuotanto keskittyy ja laajenee

Tasa-arvokritiikki

- Eriarvoisuus lisääntyy
- Kokonaiskustannukset kasvavat
- Ammattityövoima hakeutuu paremman väen palvelujen tuotantoon
- Ammattikunnan etiikka hapertuu: hyvinvoivia kohdellaan ja hoidetaan hyvin, vähäväkisiä kohdellaan välinpitämättömästi ja hoidetaan huonosti

Uhkakuva

- Sosiaali- ja terveyspalvelut ajautuvat interregnumin tilaan, jossa eettiset säännöt hämärtyvät
- Osa toiminnasta pyrkii toimimaan kantilaisen näkemyksen mukaan, mutta sille jäävät vaikeimmin hoidettavat asiakkaat, sen tuloksia vähätellään eikä se houkuttele ammattilaisia
- Rahaa käytetään vähemmän tärkeisiin, kalliisiin ja tehottomiin hoitoihin, toisaalta hoidon tarpeessa olevia jää hoitamatta

Kestääkö etiikka

- Rakenteelliset ratkaisut vaikuttavat ammattietiikkaan
- Yksilölle ei pidä asettaa kohtuuttomia vaatimuksia – ei voida ajatella että hoitavalle henkilölle asetetaan vaatimuksia, jotka poikkeavat ratkaisevasti vallitsevasta yhteiskunnallisesta eetoksesta
- Ammattietiikka ei voi hyvin kankeassa byrokratiassa, mutta ei se voi hyvin myöskään silloin, kun taloudellisten etujen tavoittelu nousee keskiöön

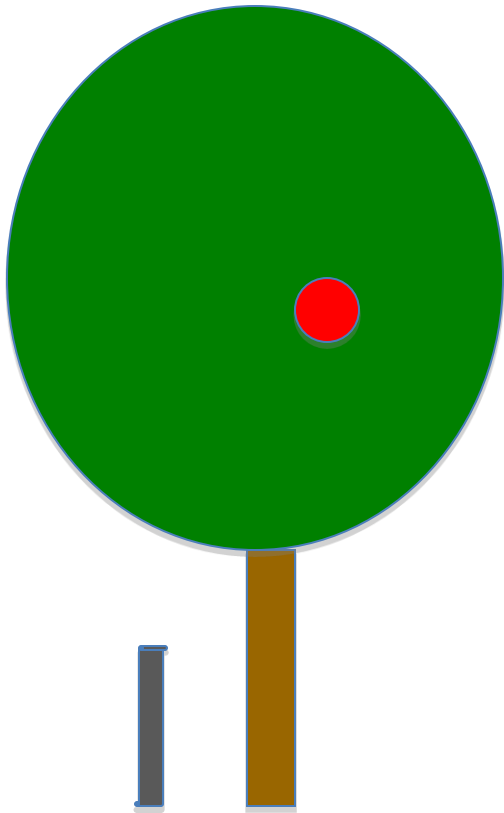
IV Ammattilainen hyvän edustajana ja asiakas/potilas oman etunsa vartijana

- Periaatteessa on mahdollista tavoitella kolmen kriteerin toteutumista
- Ammattilainen soveltaa **kultaista sääntöä** tavalla, joka parantaa ihmisen **kyvykkyyttä toimia ja hallita elämänsä**
- Asiakkaalla on **vaihtoehtoja**, tuottajien kesken syntyy kilvoittelua ja sen mukana tehokkuutta
- Rahoittaja **haluaa** asiakkaita turvaamalla palvelut (tasa-arvo) **ja** pitämällä kustannukset kurissa (mm. palkitsemalla toiminnan, joka parhaiten edistää ihmisten kykyä hallita elämänsä)

Lopuksi

- Professionaalinen, ammattiin liittyvä tieto lisääntyy
- Ammattietiikka ohjaa tiedon käyttöä
- Olemme monessa suhteessa hyvässä asemassa
- Uhkiakin on olemassa
- Sosiaali- ja terveydenhuollon rakenteiden kehitys ei ainakaan vähennä professionaalisen tiedon käyttöön liittyviä vaaroja
- Vaara kasvaa jos askaroidaan vain **yleisten** kunnallishallinnollisten ja kilpailuttamiskysymysten kanssa ja unohdetaan sosiaali- ja terveydenhuoltoon liittyvät erityispiirteet (ennen kaikkea kokonaisvastuu hoidosta)

Aivan lopuksi

Tiedon puu

Tiedon puussa asuu kyy
Joka sitä lähestyy
Ikuisesti onneton
Epäilyksen uhri on
Autuas ken omin päin
Elää, kuolee lailla täin
(L. Viita ulkomuistista)